

ЧАСТКА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ АДРЕСОВАНОСТІ

У роботі проаналізовано роль часток в українській публіцистиці, висвітлено основні підходи до аналізу стилістичних функцій часток. З'ясовано кваліфікаційні й класифікаційні ознаки часток у сучасній лінгвістиці, виділено частки як засіб вираження адресованості в українській публіцистиці, а також схарактеризовано функції часток у сучасній українській мові.

Ключові слова: частка, адресованість, речення, висловлення, комунікативно-прагматична роль, ядро, периферія.

В работе проанализирована роль частицы в украинской публицистике, выявлены основные подходы к анализу стилистической функции частиц. Рассмотрены квалификационные и классификационные признаки частиц в современной лингвистике, выделены частицы как средство выражения адресованности в украинской публицистике, а также охарактеризованы функции частиц в современном украинском языке.

Ключевые слова: частица, адресованность, предложение, высказывание, коммуникативно-прагматическая роль, ядро, периферия.

The work is aimed at analyzing the role of particles in Ukrainian journalism and outlining the main approaches to the study of the stylistic functions of particles. In the focus of the research there are the qualification and classification features of particles in modern linguistics, the peculiarities of particles as carriers of address function in Ukrainian journalism, as well as semantic functions of particles in the today's Ukrainian language.

Key words: particle, address function, sentence, utterance, communicative-pragmatic role, the core, the periphery.

Частки як один з актуалізаторів певних значень у реченні і тексті досліджували такі вчені, як Н. Д. Арутюнова [1]; Ш. Баллі [2]; І. Р. Вихованець [3]; Т. М. Ніколаєва [4]; О. О. Стародумова [5]; Н. Ю. Шведова [6] та ін.

Мета роботи — проаналізувати функції часток як одного із засобів вираження адресованості в сучасній публіцистиці.

Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання:

- 1) охарактеризувати основні підходи до визначення статусу часток у сучасній лінгвістиці;
- 2) з'ясувати класифікаційні ознаки часток;
- 3) описати функції часток у адресованому висловленні;
- 4) визначити семантичні вияви часток у публіцистичному дискурсі.

Предмет дослідження — структурно-семантичні особливості і комунікативно-прагматична роль часток, що дозволяє цим одиницям актуалізувати значення адресованості в публіцистиці.

Існує низка питань, що виникають при вивченні часток, зокрема проблема визначення меж класу часток, статусу неодноразових утворень, віднесення часток до слова чи до морфеми тощо. Частки співвідносяться зі словами різних класів: як із повнозначними, так і з неповнозначними частинами мови. Досліджуючи частки в публіцистичному стилі, насамперед актуальним постає питання розмежування часток, сполучників і прислівників. Це питання репрезентовано в роботах таких вчених, як І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Т. М. Ніколаєва, А. Ф. Прияткіна, Н. Ю. Шведової та багатьох інших.

Під функціями часток зазвичай мається на увазі визначення функціонального статусу цих одиниць. Т. М. Ніколаєва визначає “функційні сутності” часток такими поняттями, як емпатичність, підсилювальність, актуалізація, пом'якшення, рематизація, тематизація висловлення [4: 77]. Також Т. М. Ніколаєва наголошує, що суттєвою ознакою часток є властивість передавати приховану, але загальнозрозумілу для всіх носіїв мови об'єктивну семантику [4]. Найважливішою функцією часток є комунікативна, тобто ставлення мовця до слухача, його настанов, до обговорюваної ситуації, внутрішніх передумов, намірів, емоцій мовця. Семантика часток виявляється в їхніх функціях, відповідно семантичний аспект невіддільний від функційного аспекту [5].

“Периферійність” часток як адресатність неактивного типу має відносний характер, тому що межі між ядерними і периферійними засобами вираження адресованості мінливі й визначаються багатьма чинниками.

Уважаємо, що найближче до центру функційно-семантичного поля (ФСП) адресованості знаходяться частки, що містять займенники другої особи однини та множини. Частки, що не містять цих займенників, розташовуються далі від центру ФСП, місце розташу-

вання одиниць на площині поля в цьому випадку залежить від тих за-собів, які актуалізує і в сукупності з якими функціонує частка в адре-сованому висловленні.

У сучасній лінгвістиці немає єдиної думки щодо функцій та се-мантичних особливостей часток, що включають до свого складу кілька складників. Невивченість подібних утворень пояснює відсут-ність єдиної термінології на позначення цих одиниць: “фразеологічні частки” [6], “еквіваленти слова” [7], “фразеосполучення особливого роду” [8] та ін.

Уперше частки, що включають декілька складників, були описані Н. Ю. Шведовою. Утворення, що містять кілька компонентів, харак-теризуються нею як “складені і складні частки”: “складена частка — це нестійке поєднання простих часток, що легко виникає і розпада-ється”, “складна частка ні за складом, ні за значенням не членується і являє собою єдине ціле. Порядок компонентів всередині частки фік-сований. Водночас у складній частці легко виділити ядро, що дозво-ляє віднести частку до певної групи з погляду збереження зв’язків із тією чи іншою категорією слів” [6: 99].

Н. Ю. Шведова в описі модальних часток зазначає, що ці частки “виражають безпосередні реакції, ставлення до висловленого, оцінку, мають здатність поєднуватися одна з одною в цілі комплекси, які в реченні легко виникають і легко розпадаються” [6]. Зазвичай подібні комплекси організуються навколо однієї частки, посилюючи або доповнюючи її значення: *ось вже, оце ж, ось же, от і, ну от і* тощо: *Ну, ось вже розмова пішла серйозна* (Українська правда. — 19. 12. 2013); *Не повторюючи сказаного, додамо ... слабкому "іншому" певних переваг: ось вже осягнуті людством метаморфози толерантності"* (Українська правда. — 03.03.2012); *Багатьох з яких Рада Європи вимагає ось вже 14 років* (Українська правда. — 27.01.2011); *А от і плата за "кремлівським" кредитом* (День. — 24.01.2014); *Ну от, власне, і все, або нова медіа ре-альність* (Українська правда. — 04.02.2011).

Як засвідчує аналіз прикладів, частки, що складаються з кількох компонентів, мають власне значення, відтворюються і живляються в контексті “в готовому вигляді”: *Ось ще один приклад незламності вій-ськового духу: “Згідно з інформацією груп, вчора ввечері на українсько-му корветі “Тернопіль” стався вельми показовий випадок* (Українська правда. — 04.03.2014).

Частки, що складаються з декількох компонентів, характеризу-ються стійкістю, відтворюваністю в мові як єдиного цілого (що збли-

жує їх із фразеологізмами), неповнозначне слово в складі подібних утворень не обов'язково повністю втрачає своє лексичне значення, тому такі поєднання більше зближуються зі словом, ніж із фразеологізмом. Відбувається певне зрушення в значенні, пов'язане з використанням такого сполучення в певній функції, але стійкість зберігається.

На цій підставі Р. П. Рогожнікова пропонує називати подібні утворення “поєднаннями, еквівалентними слову” або “еквівалентами слова”. Еквіваленти слова (ЕС) являють собою “пов'язані поєднання, що характеризуються стійкістю, єдністю в значенні, у більшості випадків постійною незмінною формою. У мовленнєвому потоці ЕС являють собою цілісну одиницю і щодо наголосу зазвичай мають один основний наголос” [7: 4].

Уважаємо, що складні частки, які містять займенники другої особи однини та множини, є найбільш пристосованими для вираження значення адресованості.

Нами виділено такі найуживаніші частки з особовими займенниками другої особи однини та множини: *от тобі, от тобі і, ось тобі і, ось тобі, що ти / ви, та що ти / ви, бач ти: Ось тобі і нелюбов до Америки на Східній Україні* (Українська правда. — 20.08.2011); *Ось тобі урядові посади* (Українська правда. — 06.04.2007); *Та що ти собі думаєш, дідуся* (Українська правда. — 31.01.2013); *Та що ти за мати, якщо вбивала наших матерів!* (Волинь. — 22.09.2013); *Ось тобі і трава, ось тобі і ревінь* (Світогляд. — 06.02.2012); *Ось тобі і зарплата в 200 баксів* (Високий замок. — 22.03.2012); *Ось тобі і перша ознака чуда!* (Українська правда. — 23.03.2011); *Ось тобі і маєш справедливий суд* (Високий замок. — 21.11.2013).

Ось тобі і — складна частка, має стійкий характер, позначає те, що не сталося або відбулося не так, як слід було очікувати. Це значення не єдине. Так, наприклад, Р. П. Рогожнікова зазначає, що *ось тобі і* служить реакцією на що-небудь несподіване у вираженні захоплення або здивування [7: 56]. На основі аналізованого матеріалу відзначимо, що частка *ось тобі і* — це реакція на що-небудь несподіване, при цьому здивування та / або захоплення може супроводжуватися передачею емоційно-експресивних відтінків гіркоти і / або розчарування.

От (ось) тобі і (й) формально включає до свого складу частки *от, і*, а також елемент *ти*, який етимологічно пов'язаний із займенником *ти*. Уважаємо, що у вираженні значення адресованості елемент *ти* сприяє актуалізації цього значення.

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що висловлення з часткою *ось тобі і* зазвичай не використовують у прямому контакті. Ця частка функціонує у внутрішній мові або в такій ситуації, коли адресат репрезентований як “неконкретний” учасник спілкування, тому адресованість можна репрезентувати як внутрішню (тобто мовець звертається до самого себе як внутрішнього адресанта) або потенційну (тобто адресант репрезентований як монологічний, пасивний, потенційно можливий, узагальнений учасник мовного акту): *От тобі, бабуся, і Януковичів день!* (Українська правда. — 09.11.2011); *Гуцул, ось тобі і карти в руки, чи ти лиш на чехи вмієш їздити у найми?* (zakarpatya.net.ua); *От тобі і нова влада, от тобі і нове мислення* (Українська правда. — 09.03.2014).

У наведених реченнях частка *от тобі і* вживається як реакція на несподівану подію, при цьому реакція супроводжується негативними емоціями. У першому та другому прикладах це, ймовірно, “*певна злість*”. У третьому прикладі за допомогою частки *от тобі і* передається неочікуваність, здивування, викликане відступом від деякого стандарту. Висловлення з часткою *от тобі і* можуть не містити авторської ремарки “про себе”, наприклад: *На хабарах в медінституті він зміг купити депутатство і хатинку для доньки в Швейцарії. От тобі і слуга бідного народу України* (Українська правда. — 07.12.2013).

У прикладах, подібних до цих, розглядаємо адресата як потенційного, тобто в ситуації мовного спілкування немає конкретного адресата, немає внутрішнього адресата, висловлення звернено до потенційного читача. Значення, які вносить частка *от тобі і* у висловленнях можна репрезентувати так як “сумне риторичне запитання, здивування”: *Утому, що сталося, винна ти, ось тобі і належить з цим боротися самій* (Високий замок. — 01.03.2014); *А діти не зрозуміли, і тих дітей почавили, як курчат — ось тобі і мирний аполітичний протест!* (Телеграфъ. — 11.04.2014); *Пригадую, прокинувся з однією думкою: ось тобі і сюжет для кліпу!* (Високий замок. — 01.12.2012); *І це ще одна здійснена мрія... Ось тобі і місто Лева... Львів, місто подорожі, враження* (Високий замок. — 02.04.2009).

Частка *от тобі і* функціонує в адресованих висловленнях при непрямому контакті. У цьому випадку адресат може бути репрезентований як внутрішній або потенційний. Аналізована частка передає різноманітні тонкі семантичні та емоційно-експресивні відтінки, наприклад, здивування, поєднане з відчаєм (як у 1 прикладі); здивування з відтінком жалю (як у 2 прикладі); подив (в 3 прикладі) тощо.

От тобі — складна частка, значення якої — “отримуй за заслугами”. Зазвичай вживається при фізичному покаранні, тобто частка має і жестовий характер. Аналізована одиниця також містить елемент, який актуалізує спрямованість репліки адресату: *От тобі моя наука. А тепер іди, мені ніколи* (Слово Волині. — 01.08.2013).

Частка *от* актуалізує значення адресованості, якщо у висловленні є вказівка на конкретний об’єкт, який відомий двом учасникам мовного акту і який обговорюється ними: *От тобі відео. Читач-глядач сам зробить висновки від прочитаного* (Експрес. — 02.04.2014). Уважаємо, що в наведеному прикладі репліка з *от тобі* побудована за схемою “частка + займенник”, тому що тут наведений конкретний об’єкт, який пропонується співрозмовнику. У подібних випадках значення *от* близьке до значення дієслів *візьміть / тримайте (візьми відео)*.

Частка *от* актуалізує значення адресованості, якщо у висловленні є чи мається на увазі виділення якогось об’єкта з низки подібних об’єктів. Вважаємо, що висловлення також будується за схемою “частка + займенник у формі 2-ї особи од. або мн.”. У таких випадках частка *от* виконує функцію видільної частки і рівна за значенням частці *саме*: *От тобі референдум із самовизначення* (Zik. — 24.02.2014); *От тобі ключі — бери і їдь* (Експрес. — 02.03.2013).

У цих висловленнях *тобі* розглядаємо як поєднання частки і займенника, оскільки частка *от* актуалізує займенник, з її допомогою виділяється особа, якій скеровано вислів: “саме тобі і нікому іншому пропоную виконати цю роботу” — у першому прикладі; “саме тобі, а нікому іншому референдум” — у другому частка *от* вносить до висловлення додатковий відтінок значення, який охарактеризовано як подив від певної події: як у 1, так і в 2 прикладах адресати не очікували подібних вчинків. Крім того, у 2 прикладі це неприємне здивування, яке викликало негативну реакцію. У 1 прикладі слова адресанта з’явилися несподіваними для слухача, тому, ймовірно, викликали здивування в останнього.

Сполуки *от тобі / ось тобі*, функціонуючи в адресованому висловленні, можуть мати кілька значень: 1) складна частка зі значенням “отримуй, що заслужив”: *От тобі відповідь, бабо!* (Zik. — 01.02.2007); 2) конструкція, яка складається з частки *от* і займенника *тобі*, що служить для виділення певного явища, об’єкта: *Ось вам покращення* (Високий замок. — 02.12.2013); *От тобі інформація, от тобі людина, яка все прокоментує, вона вже чекає на твій дзвінок, іди* (Українська правда. — 20.11.2009).

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні комунікативно-прагматичних виявів часток у політичному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы [Текст] / Н. Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 383 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Ш. Балли ; пер. с фр. Е. Вентцель, Т. Вентцель. — М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. — 416 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. — К. : Пульсари, 2004. — 400 с.
4. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) [Текст] / Т. М. Николаева. — М. : Наука, 1985. — 168 с.
5. Стародумова Е. А. Акцентирующие частицы в русском языке [Текст] / Е. А. Стародумова. — Владивосток, 1988. — 96 с.
6. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. М. : Азбуковник, 2003. — 435 с.
7. Рогожникова Р. П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства / Р. П. Рогожникова. — М. : Русский язык, 1991. — 254 с.
8. Копыленко И. М. Явление пресуппозиции и частицы / И. М. Копыленко // Семантика служебных слов и уровни ее реализации : сб. научных трудов. — Краснодар, 1994. — С. 43-46.
9. Бацевич Ф. С. Семантика обманутого ожидания: Слово “даже” у Ф. М. Достоевского / Ф. С. Бацевич // Studia rusystyczne Akademii świętokrzyskiej. — Т. 12. — Kielce, 2003. — С. 239–247.
10. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Исследования по русской грамматике [Текст] / В. В. Виноградов. — М. ; Л : Учпедгиз, 1975. — 784 с.
11. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови [Текст] : монографія / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.
12. Димитрова С. Актуализация предложения и ее зависимость от степени осведомленности адресата [Текст] / Стефана Димитрова // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1985. — Вып. XV. — С. 535–545.
13. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис [Текст] : монографія / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 662 с.
14. Муминов В. И. Стилистические функции частиц в романе Ф. М. Достоевского “Идиот” : монография / В. И. Муминов. — Южно-Сахалинск : СахГУ, 2011. — 240 с.
15. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой : В 2 т. Т. 1. — М. : АН СССР, 1980. — С. 96–122.
16. Сучасна українська літературна мова [Текст] / за ред. М. Я. Плющ. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Вища школа. — 430 с.